

Monștrii literaturii și tulburările de personalitate

Miercurea de Sus, 2011

Conceptul de personalitate a intrat tardiv în psihopatologie, ceea ce era și firesc.

Noțiunea de persoană s-a format în universul culturii latine, cu înțeles social, juridic și cu referință la masca teatrală. El a fost apoi preluat de dogmatica creștină în cadrul căreia a funcționat peste 1500 ani, cu înțeles de persoană transcendentă a Dumnezeuului triontic. La sfârșitul sec.XVIII-lea, Kant coboară noțiunea de persoană în planul moralei omenești invocând natura “îngerească” a raportului etic. În sec.XX, conceptul de persoană a început să funcționeze și cu înțelesuri etico-juridico-socio-politice (“demnitatea persoanei umane” din Declarația drepturilor omului, “statutul și rolul social al persoanei”). În sfârșit, el a pătruns și în psihologie, unde s-a întâlnit cu vechea noțiune de caracter.

Jaspers, când și-a scris psihopatologia în urmă cu un secol, nu a implicat personalitatea în acest univers. Pentru el conceptul de persoană / personalitate rămânea ceva ideal, o sinteză a întregii existențe și biografii multifacetate și creatoare a unui om individual, ceva în sensul “ideilor” lui Kant. Nu peste mult timp însă, Schneider lansează idea personalităților psihopate, probabil în urma legăturilor sale strânse cu filosoful personalisto-fenomenolog Scheller. Dar și pentru Schneider tulburările de personalitate nu sunt boală, nederivând dintr-o patologie organică.

Legătura dintre tulburările de personalitate (T.P.) și psihopatologia bolilor psihiatrice, a rămas ambiguă, în ciuda demersului lui Kretschmer, care sugera o continuitate între simptomatologia psihozelor endogene, caracteristicile

personalităților anormale și persoanele creatoare, geniale. T.P. s-au mișcat apoi un timp în aria “sociopatiei” corelată științei sociologice, comentând tangențial și problematica morală. După DSM-III (1980) legătura dintre psihopatologia tulburărilor psihice episodice și cea a T.P. a devenit o problemă firească, aproape o axiomă.

Abordarea T.P. după modelul medical ridică însă o serie de probleme. Cea mai importantă e standardizarea și reducția de care se temea Jaspers. Aspectul existențial, moral, spiritual, se estompează. Cei 30 de ani ce au trecut de la lansarea DSM-III, au pus în evidență clar acest lucru. De aceea e necesar să reflectăm din nou asupra problemei.

În cadrul cercetărilor actuale, criteriile folosite nu fac trimitere la moralitate și spiritualitate, pe primul loc plasându-se particularitățile și deficitul în funcționarea socială, mai ales în planul relațiilor interpersonale și a integrării în colectivități instituționale. Transgresarea normelor sociale și juridice e abordată de această perspectivă. Deși deficitul în judecarea și acțiunea morală este uneori afirmat, el nu intră în criteriile uzuale, de diagnostic. Faptul se datorează în parte și centrării eticii postmoderniste pe situaționalism, fără a păstra prea mult din înțelesurile tradiționale ale caracterului. Adică, conjuncția între trăsături tipologice constante și un mod structural, permanent de raportare etică la alții, la sine și la lumea umană. Totuși, încercarea pe care am făcut-o în urmă cu câțiva ani (în cartea Tulburările de personalitate, scrisă împreună cu Prof.Dr.A.Nireștean) de a inventaria itemi de distorsiune morală care să fie investigați în cazul interesului pentru parametrii morali ai unei T.P., a condus atunci la degajarea câtorva eventuale repere, pe care le prezentăm într-un Tabel.

Bilanțul puțin dezamăgitor al ultimilor 30 ani, girați de viziunea DSM-III-IV, reactivează interesul pentru tradiție. Adică, pentru acea tradiție în care

conceptul de personalitate era dimensionat nu doar socio-juridic, ci mai ales etic și spiritual. Această tradiție s-a afirmat și menținut mult timp în afara medicinei psihiatrice prin eroii pe care-i aduce în scenă literatura, prin personajele de roman, teatru și mai nou de film. Mai ales literatura romanesă a Europei a conturat și dezbătut constant “caractere”, în toate accepțiile menționate ale termenului de personalitate. Aceste caractere nu rareori erau excentrice. Si cărțile tradiționale, recitite în actualitate, ne trimit deseori spre ceea ce, în perspectivă psihiatrică, au eticheta azi ca T.P.

Taine scria la un moment dat în sec.XIX privitor la eroii lui Balzac aproximativ așa: “În realitate prefer să întâlnesc un cal cuminte decât un leu. În literatură prefer să am de-a face cu un leu, decât cu un cal cuminte”. Ar fi păcat, ar fi frustrant ca cei care sunt preocupați în același timp de T.P. și de înțelesul larg al conceptului de personalitate, să ignore eroii literaturii. Căci nu rareori aceștia aduc în lumină sensuri moral spirituale ale problematicii personalității pe care uzanța medico-psihiatrică actuală a diagnosticului de T.P. le-a uitat. Făcându-ne să reflectăm, acești eroi ai literaturii care centrează și anima o lume umană aparte, ne pot scoate din monotonia standardizării, plasându-ne din nou în atmosfera sensurilor adânci ale conceptului de persoană.

Vom invoca în continuare doi dintre acești eroi: pe Stavroghin din *Demonii* lui Dostoievski și pe Fernando Vidal Olmos din romanul *Eroi și morminte* a lui Sabato.

*

* *

Romanul *Demonii* se plasează în prima linie a dezbaterilor ideologice lansate de Dostoievski, desfășurate în agora umană specială pe care o evoca romanele sale. Mai recent el a atras atenția datorită invocării și înfierării

socialismului utopic și anarhismului. Dar, aceasta e doar o fațetă a problemei. Centrul se plasează în jurul caracterului lui Stavroghin. A caracterului său “călduț” – în sensul vorbelor Apocalipsei – dar fascinant. Rece afectiv, neangajat practic în nimic, în nici o acțiune, idee sau proiect, aproape plictisit, lăsându-se în voia vieții superficiale de petreceri desfrânate, deschis fără limite spre perversitate, tratând totul cu superficialitate și lipsit de orice urmă de remușcare, Stavroghin nu este un om nici fericit nici mulțumit. El rătăcește înconjurat de tot felul de oameni de nimic care-l consideră prietenul lor, între aceștia mișunând și pseudorevoluționari nihiști, ce nu se dau în lături de la crime, incendii și tulburări sociale. Dacă ar fi să trecem caracterul său prin grila criteriologică a T.P. din DSM-III-IV, nu-l putem încadra nici unde, nici măcar la T.P. antisocială. El nu manifestă un comportament direct agresiv, se integrează în tot felul de grupuri sociale, nu încalcă normele de conviețuire sau cele juridice. E o persoană fascinantă însă și toți se învârt în jurul său, bărbați și femei. Tinerele, de toate condițiile, se îndrăgostesc. Iar el, incapabil de afecțiune și căldură sufletească, le fascinează și le manevrează fără să îi pese de consecințe. Cât privește bărbații ce se învârt în jurul său, aceștia prezintă o tipologie extrem de variată, plină de excese și contradicții. S-a comentat de-a lungul timpului că ansamblul acestor personaje apar ca emanații ale lui Stavroghin, ca multiplicări ale sale în variate alteregouri. Și asta de la inginerul Kirilov care demonstrează că oamenii trebuie să se sinucidă pentru ca în clipa morții să devină Dumnezeu și până la diabolicul Peter Verhovenski care creează celule de revoluționari și pune la cale omoruri preconizând o răsturnare socială; sau, nehotărâtul Șatov, care ar vrea să se rupă de mișcarea anarhistă fără a avea puterea de a o face. Apaticul Stavroghin este de fapt în mod indirect activ, prin faptul că-i inspiră pe alții. El nu omoară, dar transmite printr-un fel de fluid altora pornirea spre crima. Sau, știind care a se va produce, nu face nimic ca să o împiedice.

Dincolo de faptul că demonizează pe alții spre excentricități și nelegiuiri, monstruoșitatea morală a lui Stavroghin iese la iveală o dată cu spovedania la Tihon. În textul pe care-l tipărise și îl citește acestuia, el relatează cum odată, la Sankt Petersburg fascinează fetița de 12 ani a gazdei sale nenorocite, o seduce, asistă la delirul acesteia și la spânzurarea ei, după care pleacă liniștit și joacă cărți, benchetuind cu prietenii. Acum, în fața lui Tihon, declară că își recunoaște vina și a multiplicat recunoașterea sa pentru a o face public. Dar Tihon, în replica sa, pune punctul pe “i”. Mobilul lui Stavroghin este de a se expune exterior blamului social, rămânând plin de orgoliu și mândrie față de actul său de autodemascare; și nu sentimentul adânc și tăcut al culpei, care să ducă la smerenie și reconversie spirituală.

Și astfel Stavroghin, incapabil de deschiderea sufletească intimă pentru modestie și bunătate, nu mai are nici o șansă umană. Proiectul unei supraviețuiri plictisitoare în Elveția, într-o fundătură de munte, devine lipsit de rost. În consecință, se spânzură.

Iadul pe pământ, iadul existenței și a lumii lui Stavroghin e indiferența, incapacitatea sufletească de a se deschide în tăcere către actul moral și către misterul spiritualității.

Dimensiunea subiectivă și dimensiunea spirituală încadrează comportamentul social, inclusiv pe cel dissocial. Și ele nu pot fi măsurate prin scale de evaluare.

*

* *

Fernando Vidal Olmos din romanul “Eroi și morminte” a lui Sabato trece și el prin lume fără să îi pese de alții, nedându-se în lături de la nici o mârșăvie pentru a.....Acest obiectiv, acest “pentru a...”. e acum marele mister. El falsifică bani,

jefuiește bănci, conduce bande de hoți și anarhiști, seduce femei pe care le părăsește, e sadic și indiferent, pune la cale intrigi...Dar pentru ce? El nu e un senzual, nu intra în joc hedonismul sau dorința de glorie, de a face avere ș.a.m.d. Absurditatea și gratuitatea prin care se manifestă în el tot ceea ce e rău – “Răul”, sugerează autorul – devine insuportabil. Și el e fascinant pentru cei din jur pe care știe să îi manevreze. Și mai ales pentru femei pe care le seduce și le folosește fără scrupul. El nu e ros de plictis, așa cum îi stă bine unui prinț rus din sec.XIX-lea ci de neliniștea acțiunii și manipulării. Nu îl copleșește lipsa de sens, inutilitatea existenței și nici nu se joacă cu ea. El e tensionat și hipervigilent. Căci pe el îl înconjoară și îl vânează, prin rețeaua lor, “Orbii”. “Raportul despre orbi” ar putea fi considerat un perfect document al paranoiei de persecuție. Dar nu e, pentru că în jurul lui forțele oculte realmente mișună. Autorul, Sabato, le simte, le înregistrează cu disperare la mulți ani după ce l-a scos în lume ca erou de roman. Prototipul său real – sau cel puțin așa sugerează autorul în “Abadon Exterminatorul”- este un pervers crud, care fură un copil cerând răscumpărare dar nu o așteaptă și îl omoară înfigându-i o țepușă în inimă după ce îl pune să-și sape groapa. E un alt univers decât cel din jurul lui Stavroghin. Și finalul e altul. Fernando Vidal Olmos, descendent dintr-o familie de militari iluștri dar și plină de oameni bizari, nu se sinucide. Fiica lui naturală, extraordinara Alejandra, pe care a înlănțuit-o într-un insuportabil incest, îl omoară, se sinucide și totul piere în vâlvătaia unui foc mistuitor.

Dar cu aceasta nu pier și entitățile răului. Ele se întorc, apar din diverse subterane, fac tot timpul aluzii, învăluie pe cei naivi și-i ciupest pe cei superficiali. Lumina și Soledad se cufundă în subterane grețose, torturile cele mai cumplite se săvârșesc sub ochii noștri cu argumente politico militare, în mijlocul măreței indiferente din întunecosul secol XX.

Fernando Vidal Olmos este un erou de roman. Dar ceea ce contează nu sunt doar trăsăturile sale de personalitate, manifestările sale înregistrabile. Ci, “Răul” pe care îl pune în mișcare. Răul nu e doar în ceea ce se vede din manifestările persoanei, ci și în ceea ce el emană. Tulburarea de personalitate, fie ea și în varianta psihopatului amoral nu e cantonabilă la o problemă de diagnostic medical. Conceptul de personalitate poartă în el nu doar semnificația teatrului și statutului socio-juridic ci și dimensiunea transcendenței, în atmosfera căreia se mișcă și universul valorilor. Inclusiv complexa țesătură a binelui și răului.

Dacă lumea de azi va avea curajul să fie mai puțin orgolioasă acceptând că nu doar cu ea a început istoria omenirii, ea ar putea redeveni sensibilă la dezbaterea pe care de mai multe veacuri cultura literară o poartă asupra caracterului uman.

Caracter care se dimensionează prin arcul spiritual al binelui și răului. Căci în afara spiritualității, caracterul ar rămâne o simplă caricatură de bâlci.